

Transilvaniei³⁰. Domnul îl încredința pe Pekri că va interveni pentru Bethlen la Viena și își manifesta speranța că împăratul Leopold I va grația pe cel învinuit fără teme. O a doua scrisoare adresată lui Pekri din București la 31 ianuarie 1705 are un conținut mai ermetic și se referă la un răspuns pe care îl va transmite verbal acestuia, nădăjduind în respectarea bunelor relații de vecinătate și apărarea intereselor reciproce; s-ar putea ca domnul să se refere aici la unele încălcări ale negoțului cu care se îndeletniceau oamenii săi în centrele urbane din sudul Transilvaniei, rămase sub stăpânirea imperialilor și ale căror mărfuri fuseseră confiscate de curuți³¹.

Deși disparate din punctul de vedere al problemelor abordate și inegale ca importanță, scrisorile lui Constantin Brâncoveanu, care văd acum pentru întâia oară lumina tiparului, reflectă neîndoios preocupările sale foarte diverse, cunoașterea perfectă a realităților politice din țările vecine și grija sa permanentă de a asigura poziția de neutralitate și pace a principatului muntean în vilttoarea conflictelor ce opuneau pe otomani adversarilor lor sau pe imperiali supușilor lor oropsiți. (*Va urma*)

PAUL CERNOVODEANU

Documente diplomatice portugheze despre răscoala din 1784

Ecoul răscoalei conduse de Horea, Cloșca și Crișan a străbătut distanțele pînă la Lisabonă și St. Petersburg. Ne-a spus-o „Suplimentul” elaborat în anul 1983 de Arhivele Statului pentru „Ghidul Microfilmelor”¹. Datorită acestui instrument de informare științifică am avut posibilitatea să cercetăm câteva documente diplomatice inedite provenite din arhiva legațiilor Portugaliei de la Viena și St. Petersburg din anii 1784—1785 și să oferim în continuare extrasele privind acest eveniment important al istoriei noastre naționale.

Rapoartele trimise ministrului de externe da Sa e Mello², de contele Oyenhausen³ și Agostinho Neri, rezidenți portughezi la Viena și de Francesco Joseph d'Oliveira, diplomat în capitala Rusiei, informau că în extremitatea estică a Imperiului habsburgic izbucnise o răscoală a țăranilor români. Diplomații lusitani au

³⁰ În vara anului 1704 comandantul forțelor imperiale din Transilvania, generalul Louis Bussy de Rabutin, a arestat pe cancelarul Miklós Bethlen (1642—1716) sub pretext de complot și crimă de lez-majestate, întrucît a găsit printre hîrțile sale un proiect vizînd rezolvarea situației din Transilvania potrivit căruia după ce Rákóczi ar fi fost amnistiat și i s-ar fi restituit bunurile, coroana țării ar fi putut fi oferită unui principe protestant-german, însurat cu o arhiducesă austriacă, noul stat urmînd a plăti doar o contribuție anuală împăratului dar și Porții otomane și să beneficieze de toate privilegiile unei largi autonomii. Acest proiect a circulat în manuscris ca o așa-zisă copie a unei tipărituri inexistente (*Columba Noë cum ramo olivae...*) semnată cu un nume fictiv (Gotheffridus Friedericus Veronensis) și adresată cu precădere împăratului Leopold I și reginei Ana Stuart a Marii Britanii. Trimis sub escortă la Viena și judecat, Bethlen a fost internat pînă la sfîrșitul vieții. Vezi amănunte la István Juhász, *Bethlen Miklós politikai pere* (Procesul politic al lui B. M.) Cluj, 1945, p. 45.

³¹ Cf. M. Iorga, *Francisc al II-lea Rákóczy... și românii*, p. 6—7. Cu Lörincz Pakri (nr. 1709) a întreținut relații epistolare și cu stolnicul cantacuzino (ibidem, p. 12—13).

¹ *Ghidul microfilmelor — Supliment*, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1983, p. 22, 25.

² Lima, Henrique de Capos Ferreira, *Documentos relativos ao Conde de Oyenhausen e sua família*, în „Buletin de Arquivo Histórico Militar”, 1921.

³ Cf. *Enciclopedia Lusa-Brasileira*, vol. 26.

utilizat la Viena, pentru datele cuprinse în rapoartele lor, știrile aduse din Transilvania de curierii baronului Samuel von Brukenthal, guvernatorul acestei provincii românești⁴.

Firește, parcurgerea informației portugheze plecată din capitala Austriei ne dovedește că diplomații urmăreau împrejurările în care a izbucnit, s-a desfășurat și a fost înăbușită răscoala, cauzele unei ridicări atât de puternice și implicațiile sale sociale și economice⁵ pentru imperiul habsburgic. Raportul lui d'Oliveira ne dezvăluie faptul nerelatat pînă acum în istoriografia răscoalei că în cercurile diplomatice de la St. Petersburg au circulat atunci portretele lui Horea și Cloșca⁶. Această constatare și cercetările noastre în arhivele Uniunii Sovietice⁷ ne îndeamnă să credem că știrile despre răscoală n-au pătruns în opinia publică rusă din secolul al XVIII-lea, autoritățile țariste veghind cu strășnicie ca evenimentele să nu fie cunoscute și, totodată, să desprindem concluzia că o investigație în arhivele altor reprezentanțe diplomatice ale vremii din capitala imperiului rus ne-ar putea dezvălui știri noi, mai ales despre ecoul luptei sociale și naționale a românilor de la sfîrșitul anului 1784 și începutul celui următor.

Interesîndu-se de felul cum decurgea urmărirea căpeteniilor românilor, Horea și Cloșca (Hora e Kloska), Agostinho Neri relatează că portretele celor doi luptători ar fi fost însoțite de blazoanele „pe care Horea și le atribuia” și care stîrniseră mare curiozitate.

Putem afirma, pe temeiul corespondenței diplomatice portugheze din cîteva capitale europene, că ecoul răscoalei românilor din Transilvania a ajuns nu numai pe țărmurile europene ale Mării Baltice și Oceanului Atlantic, ci chiar pe continentul american și în alte părți ale lumii unde Portugalia avea colonii, iar „Gazeta de Lisboa” seosea transmițînd asemenea știri.

Menționăm că verificarea traducerii din limba portugheză a textelor a fost efectuată de dr. Mariana Hanganu, cercetător al Institutului de lingvistică din București, căreia îi mulțumim și pe această cale.

CONSTANTIN ȘERBAN

1

1784 noiembrie 20, Viena. Agostinho Neri către Ayres de Sa e Mello despre răscoala izbucnită în Transilvania.

[...] A 14 do corrente chegarão aqui successivamente quatro Estafetas mandadas pelo governo de Transilvania a Corte, com a noticia de haver huma rebelião formal naquella Provincia a causa fundamental della provem de huma Ley do Imperador, em que se dá a liberdade aos homens do campo a pagarem a Corvée, a quo são obrigados ao Imperador em productos ou em dizheiro, estes homens a maior parte des quaes são Vallacos, e da Religião de Gregos desunidos, interpretando mal o sentido da Ley tehnão para si qem, facarão escutos da vassalagem divida aos Senhores territoriaes e os quaes procurando de os obrigar por forza, elles se ajuntarão em bandos; elegerão por seu chefe hum chomado Oreck, de sua seita, investirão com as casas dos Nobres, de que matarão vinte pessoas, tem devastado hum terreno de 13 legoas em que entrão 15 villas, i aldeias fazendo nellas, e nos seus habitantes horivel estrago; o numero dallas chega,

⁴ C. Gölner, *Der Kaiser und sein Governator Joseph II Samuel von Brukenthal*, în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde” 2/1970, p. 5—18.

⁵ În arhiva legăției din Viena se află copia documentului intitulat „Dispozițiile” dat de Iosif al II-lea, împăratul Austriei la 30 martie 1785, pentru ameliorarea situației supușilor și care a precedat cunoscuta patentă imperială din 22 august 1785.

⁶ Arh. St. București, colecția Microfilme Portugalia, r. 16, c. 78 anexa 11.

⁷ C. Șerban, *Călătorie de documentare în U.R.S.S.*, în „Revista de istorie”, 6/1979, p. 1161—1163.

ja a 13 homens, e vai crescendo cada vez mais; os quais estão determinados a fazerem vigorose resistencia; ajudando se a isto hume especie de fanatismo de quererem matar os que não seguem a sua Seita, venho a saber que Sua Imp(era-dor) Magestade madou ir maies dois Regimentos aquella Provincia para aplacar aquelle tumulto de melhor mod possível [...]

Arh. St. București, colecția Microfilme Portugalia, r. 12, c. 533, 535.

[...] La 14 ale anului curent au sosit aici, una după alta, patru ștafete trimise de guvernatorul Transilvaniei la Curte, cu știrea despre o răscoală pregătită în acea provincie, motivul principal provenind de la o lege a Împăratului în care se dau libertăți țărănilor de a plăti corvoada în produse sau în bani celor cărora le sînt obligați. Acești oameni sînt în cea mai mare parte români și de religie greco-catolică; interpretînd greșit spiritul legii, ei zic că sînt liberi să plătească darea de vasal (*sic*) seniorilor pămîntului care căutînd să-i oblige prin forță, ei se ajută în bande; alegînd în fruntea lor un om de aceeași religie numit Oreck¹, pe care l-au împuternicit, ei au mers contra caselor nobililor, în care au ucis 20 persoane și au devastat un terer de 13 leghe, în care intrau 15 orașe și sate, făcînd în ele și locuitorilor o devastare oribilă; numărul lor este de aproape 13 mii și este pe cale să crească din ce în ce mai mult; ei sînt determinați <în acțiunea lor> să opună o puternică rezistență ajutîndu-se de un fel de fanatism, în dorința de a ucide pe cei care nu le urmează doctrina; sînt pe cale să aflu că Maiestatea Sa Imperială a cerut să meargă mai multe regimente în acea provincie cu scopul de a aplana cît mai bine acea răscoală [...]

2

1784 noiembrie 27, Viena. Agostinho Neri comunică lui Ayres de Sa e Mello noi amănunte cu privire la desfășurarea răscoalei din Transilvania și promisiunile făcute de împăratul Iosif al II-lea pentru iertarea condiționată a răsculaților.

[...] Fa nem cade esta semana para Comandante da Transilvania o Tenente General Conde de Fabris que partio a 24 de corrente paraaquel la provincia com ordon expressa de uzar do directo de talcão contra os rebelles ago numero tinha crescido, ose tinha augmentado de modo a sua crueldade que queimarão vivo o cazenheiro de Conde de Bethlen Vice Presidente de Justiça, e devastarão perto do 60 aldeias; os chefes que presentamente os conduzem são trez, chegando a ma ouradia a quererem accommetter as Cidades de Hermanstadt, e de Clausenburg; mas forão rechaçades pela artilharia daquellas Praças; e sabe so, depois da ordem que tiverão quatre Regimentos para reforcarm as ttopas da Transilvania, que o numero dos insurgentes tem diminuido consideravelmente, o que se tînhão em tranhado pelos matos dos montes; e que o Imp(era)dor prometteo perdão geral a todos, com a condição delles entregarem os principaes motores para serem justicados como merecem suos delictos [...]

Arh. St. București, colecția Microfilme Portugalia, r. 12, c. 543.

[...] <A fost numit> în această provincie în funcția de comandant al Transilvaniei și general locotenent contele de Fabris; <acesta> a plecat la 24 crt. spre acea provincie cu ordinul expres de a se folosi contra răsculaților, în mod direct, armele de foc; numărul acestora tinde să crească, chiar <răscoala> în cruzimea sa; ei au ars de viu pe îngrijitorul contelui Bethlen, vicepresedintele Justiției, și au devastat aproape 60 sate; șefii care îi conduc sînt trei, ei s-au întors la reședință și vor să ia cu asalt orașele Sibiu și Cluj; dar ei au fost respinși de artileria din acea parte; și se știe apoi de ordinul pe care îl au patru regimente de a întări trupele din Transilvania; numărul insurgenților s-a micșorat considerabil și ei au intenția să se retragă în pădurile din munți; împăratul a promis amnistia generală tuturor, cu condiția de a i se preda principalii conducători, spre a fi judecați după cum merită după vina lor [...]

¹ Este vorba de Horea.

3

1784 noiembrie 27, Viena. Extras dintr-un articol publicat în ziarul „Wiener Zeitung”, anexat la raportul diplomaților portughezi cu privire la dirzenia răsculaților.

[...] A obstinação dos Vallacos, que se livantarão em bandos no Comitado de Hunyades, que des de o 1 deste mez tem executado varios dasacatos, e violencias contra os Nobres, seus Sennores territoriaes, e contra os seus Bene tendo feito igualmente mas invasoens pos Districtos circumvesinhos de Hungaria, conforme as noticias mais recentes; se acha presentamente dissipada por meio das tropas Imperiaes a Reaes que forão mandadere contra elles, e esta applacada, S(ua) Mag(esta)de o Imperador mandou equella Provincia o Conde de Jankovics, e o General Papilla como Plenipotenciarios para formarem as devassas do caio acontecido, para castigarem os deliquentes, e darem as disposicoens necessarias para restabelecer a ordem e a seguridade publica em hum pe estavel [...]

Arh. St. București, colecția Microfilme Portugalia, r. 12, c. 548.

[...] Dirzenia românilor care au răsculat mulțimi de oameni din comitatul Hunedoara <continuă>; de la 1 ale acestei luni ei au săvârșit diferite înșulte și violențe contra nobililor, seniorii lor teritoriale, și contra bunurilor lor; ei au făcut la fel multe incursiuni în districtele învecinate Ungariei; potrivit cu știrile mai recente, se află în prezent de împrăștierea lor de către trupele imperiale și regale trimise contra lor pentru a-i potoli. Majestatea sa Împăratul a trimis în acea provincie pe contele de Jancovitz și pe generalul Papilla ca plenipotențiar pentru a face cercetări despre această întâmplare, pentru a pedepsi pe vinovați și a da dispoziții necesare pentru restabilirea ordinii și siguranței publice [...]

4

1784 decembrie 4, Viena. Agostinho Neri către Ayres de Sa e Mello despre înăbușirea răscoalei din Transilvania.

[...] Os avisos mais recentes da Transilvania confirmão atar inteiramente pacificada ao Rebelião dos Wallacos, por meio de hum Tenente Coronel chamado Schultz, a quel farendo huma falla mui prudente, e moderada lles intimou o perdão geral daparte de Sua Mag(esta)de, e que a Junta de Commissarios nomeados pelo Imperador decideria o que fosse justo e de satisfação aos descontentes [...]

Arh. St. București, colecția Microfilme Portugalia, r. 12, c. 552—553.

[...] Știri mai recente din Transilvania confirmă înăbușirea în totală liniște a răscoalei românilor prin intermediul unui locotenent colonel numit Schultz care, rostind o cuvîntare foarte prudentă și moderată, a anunțat iertarea tuturor de către Majestatea Sa; Adunarea comisarilor numiți de împărat ar decide să se facă dreptate și unde să acționeze și în mod just pentru iertarea nemulțumiților [...]

5

1785 ianuarie 22, Viena. Agostinho Neri către Ayres de Sa e Mello, despre urmărirea conducătorilor răscoalei.

[...] Venho a saber que este Governo mandau esta semana hum destacamento de soldados de cavallo ao encontro dos Rebeldes Hora, e Kloska para os conduzir, como se suppoem a esta Capital; visto estar concluda a Rebelliao de Transilvania, crero não sera fora de proposito remetter a V(ostra) Ex(celencia) inclusa as estampas dos Rebeldes referidos, Le as armas que Hora se atribuia, que accupão a curiosidade do Publico em geral [...]

Arh. St. București, colecția Microfilme Portugalia, r. 12, c. 559.

[...] Abia am aflat că acest guvern a trimis săptămîna aceasta un detaşament de soldaţi călare pentru a-i afla pe răsculaţii Horea şi Cloşca şi a-i duce aşa cum se presupune în capitală; răscoala din Transilvania fiind încheiată, cred că nu este lipsit de temeii să trimit Excelenţei voastre portretele răsculaţilor la care ne-am referit precum şi blazoanele pe care Horea şi le atribuie, <lucru> care stîrneşte curiozitatea publicului larg [...]

6

1785 ianuarie 29, Viena. Agostinho Neri către Ayres de Sa e Mello despre cele două regimente de croaţi trimise în Transilvania pentru a înăbuşi răscoala, precum şi despre cercetările întreprinse pentru a se descoperi dacă răsculaţii s-au înţeles cu vreo putere străină.

[...] A Rebelião de Transilvania posto ques os Chefes eitejão prezos ainda não esta inteiramente apagada, conforme dizem as ultimas relaçoins daquellas partes; pois me segurão que mais dois Regimentos de Croatos rechirão a orden de marchar para reforçar os que secachão na dita Provincia. Sua Mag(esta)de Impe(rador) mandou fazer pela Hungaria as perquesias necessarias sobre o omguim do mencionada liventamenda a fien de saber se comceffeito exialia alguma intelligencia occulta entre os livantados, e alguma outra Potencia, e por mao distas medidas Se provavel que antes da Primavera tudo se terminara com sua plena satisfação [...]

Arh. St. Bucureşti, colecţia Microfilme Portugalia, r. 12, c. 564.

[...] Răscoala din Transilvania, deşi şefii ei au fost prinşi, nu este încă înăbuşită cu totul, potrivit celor spuse în ultimele relatări din acele părţi; sînt asigurat de faptul că au fost trimise în numita provincie încă două regimente de croaţi care au primit ordin să plece acolo şi să întărească pe cele înfrînte. Majestatea sa împăratul a ordonat să se facă cercetări în Ungaria asupra urmărilor numitei răscoale, pentru a afla dacă a fost dat vreun ajutor sau a existat o înţelegere ascunsă între răsculaţi şi o oarecare altă putere; prin intermediul acestor măsuri <se crede> că probabil înainte de venirea primăverii totul se va termina cu mulţumirea lor deplină [...]

7

1785 februarie 11, St. Petersburg. Francesco Joseph d'Oliveira îl informează pe Ayres de Sa e Mello că la Viena a sosit ştirea prinderii capilor răscoalei din Transilvania.

[...] O Embaixador de Vienna recebeo hum Expresso de sui Corte, com a noticia de estarem ja prezos os cabeças dos Rebeldes de Transilvania; e por esta occazião recebeo tambem os Silhouettes destes dous Malfeitosores, que espero por na Presença de V(ostra) Ex(celenci)a pela posta seguinte [...]

Arh. St. Bucureşti, colecţia Microfilme Portugalia, r. 16, c. 76.

[...] Ambasadorul din Viena a primit de la un curier expres de la Curtea dv. ştirea că au fost prinşi capii răsculaţilor din Transilvania şi cu acest prilej s-au primit de asemenea portretele acestor doi răufăcători pe care sper să le trimit Excelenţei voastre cu poşta următoare [...]

8

1785 februarie 26, Viena. Agostinho Neri către Ayres de Sa e Mello despre lista comisarilor imperiali și despre răscoala din Transilvania; printre altele se comunică prinderea celui de al treilea conducător al răscoalei.

[...] Remetta a V(ostra) Ex(celenc)ia pello correio passada a Lista dos Commissarios Regios de Hungaria, e presetemente vai Junta a mesma, mais perfeiter tendo os nomes, e quantidade dos Comitados que ficão sugeitos a cada hum dos Commissarios, os queres se diz, terão titulo de Conselheiros intimos de Estado, c. 6 000 fl. de ordenado.

Pelas noticias mais recentes de Transilvania, parere, que não obstante estar já prezo o terceiro Cabeça de Molim, ainda não se restabelecio inteiramente, a tranquillidade naquellas partes, depois que as tropas teverão ordem de se retirarrem; mas este Governo cruda providente em alalhar os progressos deste mal por meio de disposicoens adequadas [...]

Arh. St. București, colecția Microfilme Portugalia, r. 12, c. 571—572...

[...] Am expediat Excelenței voastre cu poșta trecută lista comisarilor regali ai Ungariei și cu aceasta de azi <numele celor din> Adunare pentru a o întregi <pe prima> conținând numele și mulțimea comitatelor lor care rămîn supuse; fiecare dintre comisari, despre care se spune că poartă titlul de consilieri intimi de stat, <are o retrihuție> de 6 000 florini.

Pe baza știrilor mai recente sosite din Transilvania, se pare că, deși s-a reușit să fie prins al treilea cap al răscoalei, încă nu s-a restabilit în întregime liniștea în acele părți, după ce trupele au primit ordin să se retragă. Acest guvern, crudă providență, a împiedicat întinderea acestui rău prin intermediul unor dispoziții adecvate [...]

9

1785 martie 12, Viena. Agostinho Neri către Ayres de Sa e Mello despre sentința pronunțată contra lui Horia și Cloșca și execuția acesteia la Alba Iulia.

[...] A sentența contra os Rebellos de Transilvania foi pronunciada o mez passado pele Tribunal de Justiça desta Capital, che decretou que os Chefes Hora e Klotzcha serião rodados vivos a sobredita sentença parece que ja foi dada a execução em Carlsburg mesmo [...]

Arh. St. București, colecția Microfilme Portugalia, r. 12, c. 578.

[...] Sentința contra răsculaților din Transilvania a fost pronunțată luna trecută de Tribunalul de Justiție din această capitală care a decretat ca șefii, Horia și Cloșca, să fie trași de vii pe roată; se pare că menționata sentință s-a dat pentru a fi executată chiar la Alba-Iulia [...]

Refugiul lui Bem și Kossuth în Oltenia

VASILE CĂRABIȘ

În urma înfringerii armatei revoluționare maghiare de la Șiria (Vilagos) din 13 august 1849, trupele austriece ajung la Lugoj la 15 august. Generalul Iosif Bem, cu trupele sale care i-au mai rămas credincioase, se îndreaptă spre comuna Făget (jud. Timiș). Aici are loc, în noaptea de 14—15 august, întâlnirea cu repre-